

De ontwikkeling van wijsheid

Over de geschiedenis en wetenschap van
wijsheid

Coert Visser

Just-in-Time Books
DRIEBERGEN

Just-in-Time Books

E-mail: info.justintimebooks@gmail.com

Omslag: Brent New Design

© 2021, Coert Visser

ISBN 9789079750115

NUR 770

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*Vul je beker tot de rand
en hij zal overvloeien.
Blijf je mes voortdurend slijpen
en het wordt bot.
Jaag naar geld en zekerheid
en je hart zal zich nooit openen.
Hecht waarde aan de goedkeuring van anderen
en je zult hun gevangene zijn.
Doe je werk; neem dan afstand.
De enige weg naar klaarheid en kalmte.*

~ Laozi

Inhoud

Voorwoord	7
1. De wereld heeft meer wijsheid nodig.....	10
I. De geschiedenis van wijsheid	18
2. Wijsheid in verhalen	19
3. De grote drie van de Oosterse filosofie	27
4. De grote drie van de Griekse filosofie (e.v.a.)	34
5. Romeinse filosofen	48
II. Wetenschap en psychologie.....	54
6. De opkomst van wetenschap.....	56
7. De psychologie liet wijsheid lang links liggen.....	69
III. De wetenschap van wijsheid	76
8. Woordenboekdefinities en lekentheorieën.....	77
9. Experttheorieën over wijsheid.....	84
10. Het meten van wijsheid.....	97
11. Een gemeenschappelijk model van wijsheid.....	106
12. Hoe hangt wijsheid samen met andere dingen?.....	121
13. De ontwikkelbaarheid van wijsheid.....	133
14. Wijzer door zelfdistantiëring.....	142
IV. Interviews met experts	153
15. Interview met Igor Grossmann	154
16. Interview met Judith Glück	165

V. Wijsheid in de praktijk.....	172
17. Wijsheid in de samenleving	174
18. Wijs leiderschap	180
19. Wijsheid in samenwerking.....	193
VI. Betekenis: wijs omgaan met het leven	201
20. Betekenis in een onvolmaakte wereld	202
21. Een prachtig leven	207
Nawoord	213
Appendix	216
Literatuur	219
Index	230
Over de auteur	236

Voorwoord

De zoektocht naar wijsheid is bijna zo oud als de mensheid zelf. Dat mensen er al zo lang naar zoeken, verraadt al dat het onderwerp complex is. Een boek schrijven over wijsheid heeft iets intimiderends. Niemand heeft immers de wijsheid in pacht. Wie kan dus pretenderen iets zinnigs over wijsheid te melden te hebben? Bovendien is over wijsheid ontzaglijk veel geschreven en zelfs experts overzien niet alles wat erover geschreven is. Voor mijzelf komt daar nog eens bij dat ik geen wetenschappelijk onderzoek doe naar wijsheid. Waarom dan toch een boek over wijsheid schrijven? Een reden is dat het onderwerp me al geboeid heeft sinds ik me kan herinneren. Wijsheid gaat over hoe we het beste beslissingen kunnen nemen in lastige situaties en hoe we het beste kunnen leven. Dat maakt het interessant voor mij en voor meer mensen, zou ik denken. We moeten namelijk allemaal lastige beslissingen nemen en iets van ons leven maken.

Nog een reden om over wijsheid te schrijven is dat de kennis over wijsheid momenteel aan het groeien is. Na een paar duizend jaren van speculaties over wijsheid door filosofen, theologen en schrijvers is er nu gerichte aandacht van wetenschappers voor het onderwerp. En dat helpt. Het wordt iets duidelijker wat wijsheid is, waarom het belangrijk is en hoe je het kunt toepassen en ontwikkelen. De wetenschap van wijsheid staat nog in de kinderschoenen. Maar de resultaten tot nu toe zijn interessant genoeg om onder de loep te nemen. Ik heb me verdiept in het werk van experts en doe daar verslag van. Met het schrijven had ik twee doelen. Ten eerste hoopte ik zelf meer te leren over wijsheid en iets wijzer te worden (je weet maar nooit...). Ten tweede hoopte ik dat lezers interessante en nuttige inzichten zouden kunnen opdoen via het boek. Toen ik dit boek schreef, moest ik denken aan een citaat van William James, filosoof en één van de grondleggers van de psychologie. Hij schreef ooit: "De kunst van wijs zijn is weten wat je over het hoofd moet zien." Me een weg banend door de grote hoeveelheid materiaal die er is

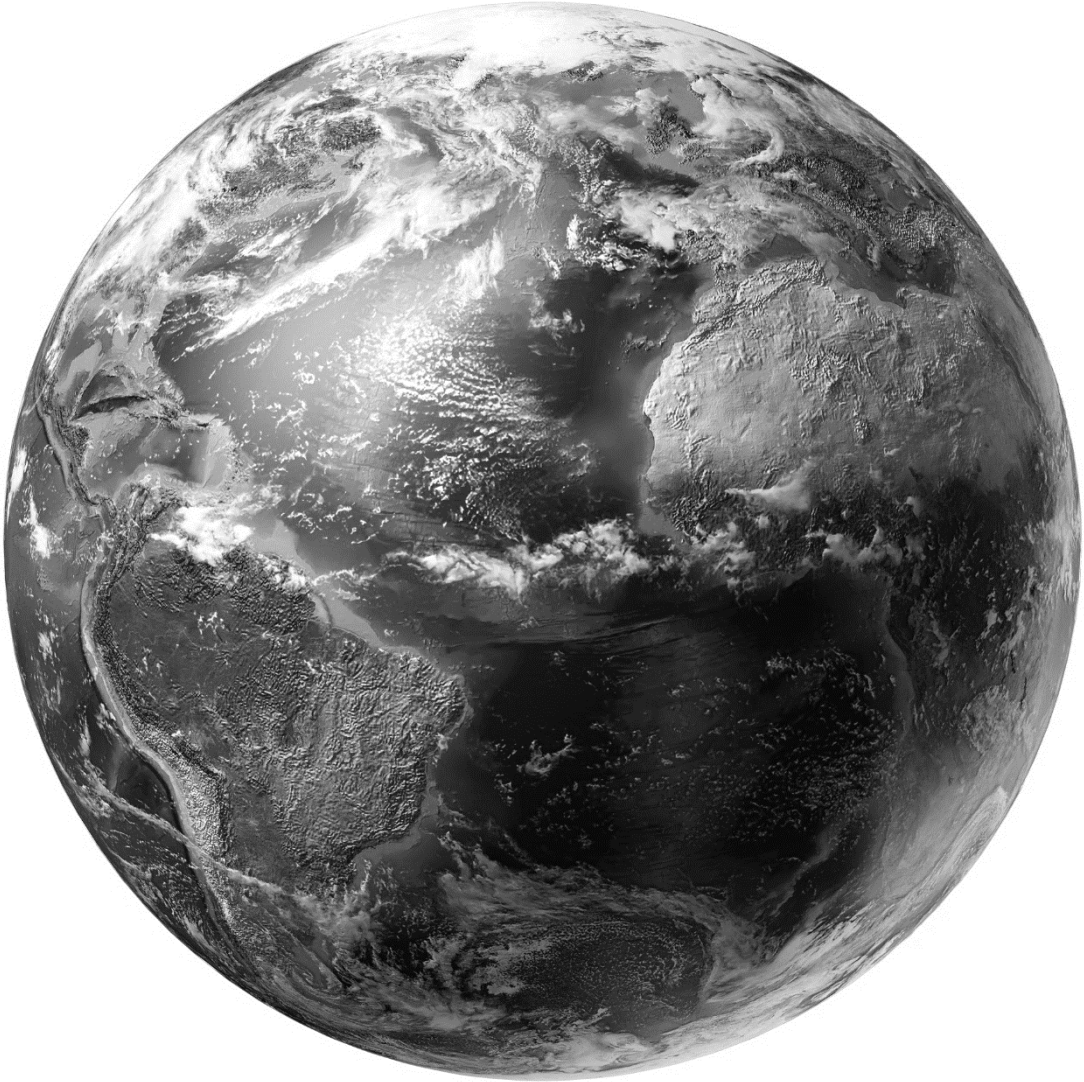
Voorwoord

over wijsheid, realiseerde ik me dat dingen over het hoofd zien onvermijdelijk zou zijn. De enige manier om een boek over wijsheid te schrijven is door veel over het hoofd te zien. Hopelijk heb ik toch een interessante selectie van onderwerpen gemaakt en niet al te veel fascinerende en essentiële dingen over het hoofd gezien.

Ik vond het interessant om me te verdiepen in wijsheid. Het schrijven van dit boek heeft me doordrongen van het belang van wijsheid voor ons alledaagse leven. Allerlei alledaagse situaties doen nog een sterker appel op wijsheid dan op kennis en intelligentie. Ook kan wijsheid een sleutel vormen tot het effectief omgaan met vele van de grotere complexe vraagstukken in de wereld. In allerlei maatschappelijke kwesties hebben we te maken met onvolledige of verwarrende informatie, tegengestelde belangen, inzichten, en voorkeuren, en zelfs onduidelijkheid over wat gewenste uitkomsten zouden zijn. Juist in dit soort kwesties lijkt wijsheid onontbeerlijk te zijn.

Wellicht kunnen we wijsheid cultiveren in onszelf, onze gezinnen, scholen, organisaties en maatschappijen. Misschien kunnen we wijze leiders kiezen. Hopelijk helpt dit alles om het leven van velen beter te maken.

Coert Visser
Driebergen, 2021

1

De wereld heeft meer wijsheid nodig

Onze samenleving moet het benadrukken van wijsheid serieus gaan nemen, niet alleen van intelligentie – dit zijn twee heel verschillende dingen.

~ Robert Sternberg (2016)

Gevoed door onze technologische vooruitgang, is onze macht zo groot geworden dat we voor het eerst in de lange geschiedenis van de mensheid het vermogen hebben om onszelf te vernietigen. [...] De wijsheid van de mensheid is slechts haperend gegroeid, of helemaal niet, en blijft gevaarlijk achter. [...] Naarmate de kloof tussen onze kracht en wijsheid groter wordt, is onze toekomst onderhevig aan een steeds groter risico.

~Tony Ord (2020)

De laatste paar eeuwen heeft de mensheid een enorme progressie weten te boeken op allerlei terreinen. Maar er zijn ook veel problemen die om oplossingen schreeuwen, zowel in ons alledaagse leven als in onze maatschappij. Deze vragen niet alleen om kennis, intelligentie en creativiteit maar ook om wijsheid.

Onze grote progressie

Laten we eerst stilstaan bij progressie. De wereld heeft de laatste 100 jaar op veel gebieden meer vooruitgang geboekt dan in de vele duizenden jaren daarvoor. Welke gebieden dat zijn? Denk aan de brede beschikbaarheid van voedsel, sanitaire voorzieningen, een hogere levensverwachting, de afname van armoede, de afname van geweld, een schoner milieu, een hogere geletterdheid, meer vrijheid, meer gelijkheid

en een betere positie van kinderen¹. We zijn niet alleen gezonder en rijker geworden. We hebben in veel opzichten ook morele progressie geboekt door de eeuwen heen en ook dit proces gaat vandaag de dag door. Voorbeelden van terreinen waarop al morele progressie is geboekt, zijn de afschaffing van slavernij, gelijke rechten voor vrouwen en voor homoseksuelen en de toegenomen aandacht voor dierenwelzijn². We hebben als mensheid een enorme progressie bereikt en we kunnen hier nog een enorme hoeveelheid progressie aan toevoegen. Het is goed voorstelbaar dat we nog veel bestaande problemen zullen kunnen oplossen en bloei kunnen bereiken die we ons nu nog maar amper kunnen voorstellen. Veel mensen vinden het moeilijk te geloven dat we zoveel progressie hebben geboekt. Je zou het *progressieblindheid* kunnen noemen. Deze bestaat in de eerste plaats doordat we het verleden zelf niet hebben meegemaakt. We zijn ons daardoor nauwelijks bewust van het feit dat het nog maar een paar honderd jaar geleden is dat mensen in groten getale stierven aan hongersnood, ziektes en geweld. In de tweede plaats onderschatten we de progressie in de wereld (en in ons eigen leven) vaak doordat we het verleden romantischer en rooskleuriger onthouden dan het feitelijk was³. Een derde reden is dat we door de nieuwsmedia wel van veel incidenten en problemen op de hoogte worden gehouden maar niet systematisch van de gestage progressie die er wereldwijd is op allerlei belangrijke gebieden⁴. Bij het bereiken van deze progressie hebben menselijke intelligentie, creativiteit en kennis een onmisbare rol gespeeld. De ontdekking dat microben ziektes kunnen verwekken plus de ontdekking van penicilline hebben bijvoorbeeld miljoenen levens gered. Hetzelfde geldt voor de beschikbaarheid van schoon water om te drinken, wassen en koken. En wat te denken van de

¹ Zie onder andere Norberg, 2016 en Rosling et al. (2018)

² Shermer (2015)

³ Dit verschijnsel heet 'rosy retrospection bias' (de rooskleurige-terugblikbias)

⁴ Een website die progressie op veel gebieden wel bijhoudt, is <https://ourworldindata.org/>

razendsnelle ontwikkeling van vaccins tijdens de COVID-pandemie? Zonder de aanwending van kennis en intelligentie was dat onmogelijk geweest.

Nieuwe, grote problemen

Maar er is niet alleen progressie. Er zijn ook grote problemen en die bedreigen ons vermogen om verder vooruit te komen. Gedurende de laatste paar jaren is er sprake van een toenemende polarisatie binnen veel landen en ook tussen landen. Het wantrouwen in politieke instituties staat onder grote druk. In veel landen bestaat een groot pessimisme over de toekomst in het eigen land⁵. Dit soort problemen is deels in de hand gewerkt door de rol van sociale media zoals Facebook, Twitter en YouTube. Desinformatie verspreidt zich gemakkelijk door samenlevingen en heeft ertoe geleid dat grote aantallen mensen bizarre en bewezen onjuiste ideeën zijn gaan geloven. In landen als de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk hebben populistische leiders met antidemocratische neigingen veel invloed weten te verwerven. Ook in Nederland zijn er individuen met zulke agenda's.

Maar dit is niet alles. Er is een categorie problemen die nog groter zijn. De uitvinding van kernwapens leidde een periode in waarin we te maken hebben gekregen met existentiële risico's⁶. Dit zijn gevaren die ons voortbestaan letterlijk bedreigen. Naast het gevaar van kernwapens zijn er nog enkele existentiële risico's zoals klimaatverandering, andere soorten milieuschade, kunstmatige pandemieën en niet-afgestemde artificiële intelligentie. Deze existentiële risico's hebben veel te maken met ons eigen handelen en zijn te zien als ongewenste en onverwachte bijproducten van onze uitvindingen. Om deze uitdagingen het hoofd te bieden, hebben we zeker veel intelligentie en kennis nodig. Dit is

⁵ Zie bijv. Ralston (2020) over de oorzaken en gevolgen van vervaldenken in grootmachten

⁶ Ord (2020)

bijvoorbeeld nodig om duurzame brandstoffen te ontwikkelen en wereldwijd beschikbaar te maken. Veel universiteiten en bedrijven zijn hard aan het werk om tot oplossingen te komen. Maar kennis en intelligentie alleen zullen niet voldoende zijn.

Slecht gestructureerde problemen vragen om wijsheid

Intelligentie en kennis zijn nodig voor het oplossen van goed gestructureerde problemen. Dit zijn problemen waarbij duidelijk is wat de vraag is en waarbij ook duidelijk is waaraan het te bereiken antwoord moet voldoen. Een voorbeeld van een goed gestructureerd probleem is een wiskundeopgave. Maar veel van de problemen die ik hierboven beschreef zijn niet goed gestructureerd. Slecht gestructureerde problemen zijn problemen waarbij sprake is van een aantal complicerende kenmerken. Zo is er vaak sprake van onvolledige, tegenstrijdige en onduidelijke informatie. Ook is er vaak onduidelijkheid over doelen. Betrokkenen zijn het vaak niet eens over hoe belangrijk het vraagstuk is en over wat er precies bereikt moet worden. Ook hebben betrokkenen vaak tegengestelde overtuigingen, meningen en belangen. En als klap op de vuurpijl kan er nog sprake van onderling wantrouwen zijn tussen de betrokkenen. Ook voor de oplossing van dit soort grote ongestructureerde problemen zal de aanwending van intelligentie, kennis en creativiteit nodig zijn. Maar dit zal niet genoeg zijn. Voor de oplossing van slecht gestructureerde problemen is wijsheid onmisbaar. Slecht gestructureerde problemen vragen namelijk om enkele aspecten van wijsheid. Eén daarvan is sensitiviteit voor de veranderlijkheid en onvoorspelbaarheid van de situatie (deze verandert terwijl je eraan werkt). Daarnaast is oog voor de nuances van de situatie belangrijk. Er is niet zozeer een algemene aanpak of oplossing nodig maar één die specifiek van toepassing is in deze context. Het is bovendien nodig dat er draagvlak is voor deze aanpak. Het zijn trouwens niet alleen de grote wereldvraagstukken die vragen om wijsheid. Ook in het alledaagse leven van ieder mens komen ze voor. Dat kan overal zijn waar mensen dingen verschillend interpreteren, verschillende meningen of belangen hebben

of zich niet serieus genomen voelen. De problemen die we in ons alledaagse leven tegenkomen, worden ons niet voorgelegd als multiple choice opgaven. Ook krijgen we nadat we een beslissing hebben genomen over hoe te handelen in het gewone leven meestal niet te horen of onze beslissing juist was.

Wijsheid

Voor slecht gestructureerde problemen is wijsheid dus belangrijk. Maar wat is dan wijsheid? Deze vraag behandel ik later uitgebreid maar laten we hier alvast een begin maken. Op het eerste gezicht is wijsheid niet gemakkelijk te definiëren. Iedereen lijkt er zijn eigen definitie van te hebben. Als je leken vraagt wat wijsheid is, geven ze nogal uiteenlopende antwoorden. Maar er valt wel een rode lijn in te ontdekken. Onderzoek (Oakes et al., 2019) laat zien dat wijsheid volgens leken vooral te maken heeft met:

- kennis over jezelf en over de wereld die opgedaan is door levenservaring;
- het vermogen om te reflecteren;
- sociaal-emotionele capaciteiten.

Definities in woordenboeken lijken daar wel enigszins op. De rode lijn in woordenboekdefinities is:

- kennis, opgedaan door levenservaring;
- goed, redelijk, verstandig kunnen oordelen.

Een andere manier om te kijken naar wat wijsheid inhoudt, is door te kijken naar wie mensen normaal gesproken als wijs beschouwen. Als je mensen spontaan vraagt naar voorbeelden van wijze mensen noemen ze vaak namen als Boeddha, Gandhi, Jezus Christus, Mandela, Martin Luther King en Socrates. Wat hebben deze mensen op het eerste gezicht met elkaar gemeen? En wat onderscheidt hen van ons, gewone mensen?